

זהר שביט

"השורשים הלכו והתמעטו"

על נפילת המרכיבים של הספרות העברית באירופה וצמיחתו של המרכז בארץ ישראל

מצנאים בספרותים באירופה, שלא רצו להשלים עם עובדה גסיתם של מרכז הספרות העברית באירופה, והיו מוכנים להשקייע משאבים רבים בשיקומם. ואולם כל מאמציהם לא נשאו פרי, ורובם הסתיימו בכשלון גמור, שהממסד הספרותי גדר אותו לאرض ישראל לאחר שעלה אליה, ונאלץ לשלם את מחירו במשך שנים רבות. באותו זמן נעשה ניסיון, שגム בו הושקעו משאבים רבים (אם כי הרבה פחות מאשר באירופה) להקים בארץ ישראל מרכז של ספרות עברית. ניסיון זה היה כード במלחיל אරוך וממושך, שהיה מורכב מכמה שלבים וידע הרכה בשלונות, אך הסתיים בהתקבשותו של המרכז הספרותי בארץ ישראל ובփיכתו למרכז ההגמוני של הספרות העברית בעולם כולו.

מה גرم לכשלונו של המרכז הספרותי באירופה, שקיים נראתה כה מבטיח בשנות ה-80 של המאה ה-19, אך התגלה כמרכזי מודללו וגסוס כבר בסוף המאה ה-19 ותחילה המאה ה-20? ומה הביא להקומו של מרכז ספרותי בארץ ישראל בראשית המאה ה-20 ולמעבר המיסדים הספרותיים אליו מאוחר יותר, כאשר כל התנאים האובייקטיביים (התנאים הכלכליים, העדר תשתית לח"י תרבות, מספר מצומצם של

סופרים וקוראים פוטנציאליים) היו נגד מעבר כזה? לפניו שאтар את הנסיבות, שהביאו לנפילתו של המרכז הספרותי באירופה ולהקומו של מרכז אלטרנטיבי בארץ ישראל, עלי להדגיש, כי נקודת-המואза של הדין היא חפיסה סוציאריפואטית של המושג "מרכז ספרותי", ואין הכוונה כאן לקבוצת סופרים בלבד, הכותבת טקסטים במקומות מסוימים. במושג "מרכז ספרותי" הכוונה היא לטרטוריה, שקובוצה ממוסדת של סופרים בעלי זהות לאומיות מייצרת בה באמון סדר וייציב, באמצעות תקופת ספרות (כמה שנים לפחות), טקסטים ספרותיים באמצעות

שלבים השונים בהתקבשו של המרכז הארץ-ישראלי, "תקופת ברנרי" (1910-1920), "תקופת הדמים" (1920-1924) ו"תקופת כתובים" (1924-1933) מתחאים בהרבה ובפירוט אצל שביט [13], במיוחד בפרק 2, 3 ו-4.

שנות השמונים והתשעים של המאה ה-19 היו שנות התהילה של הספרות העברית, השנים שבהן פרח ושגשג המרכז הספרותי באירופה בטטרוריות שונות ובן-נקתו יצירויות-המוחות של קבוצת סופרים שכונתה "דור התחייה". אולם פריחתן של התרבות העברית ושל היירה העברית באירופה הייתה קצרה ימים. ההתהלהות וההשתאות הרכה מנגנו נבעו מכך שהיתה שונה באופן מהפכני מהפעילות הספרותית שקדמה לה במאה ה-19. זו חפירה כמעט כליל את המיסדים הספרותיים ההיסטוריים לקיומה של פעילות ספרותית תקינה (מו"לואת, כתבי-עת, קהיל קוראים וכו'), וכן הייתה במידה רבה פעילות מודומה. המבנה של הפעולות הספרותית העברית עד המחזית השנייה של המאה ה-19 היה רוחק ככל' מן המציגות הספרותית המודרנית המופרת ביום, עד שכמעט קשה להבינה ולקולט את הבניות ההתנהגות של. אולם דומה שההיסטוריוגרפיה של הספרות העברית, המאמצת לעצמה את נקודת-המצב המתלהבת של בני התקופה עצמה גוכת המודרניזציה של הספרות, מתעלמת מכך, שgam המבנה וההתפתחות של הספרות העברית בשנות השמונים והתשעים לא היה "תיקין", להוציא כמה מקרים לא-יאופיניים, שmaresפקטיבקה היסטורית הם מתגלים ביציאדוף. אלה שהביאו לעולם החל משנות השבעים של המאה ה-19 יצירה עברית אינטנסיבית ומפה תרבותית היי בעיקר אינטלקטואלים וויצרים, שפרט לתקופה קצרה ביותר כמעט לא היה להם קהיל קוראים וקהיל קוניים. למעשה מטאיפינת ההיסטוריה המודרנית של הספרות העברית בניסיון הנואש כמעט של אנשי העט לגשב להם קהיל קוראים ממש "כמו לשאר אומות העולם". ניסיון זה אכן נשא פרי במשך השנים 1880-1895, שבן נגנתה הספרות העברית מאפיי קוראים, ואולי לעמלה מזו. אולם לאחר תקופה פריחה קצרה זו החלו המרכיבים הספרותיים באירופה לדעוך, כבר לקראת סוף המאה ה-19, ולוועם לא הצליחו לחזור ולתקוף כמו בשנות הפריחה, שבן אכן פעל מרכזו של ספרות עברית באירופה. זאת למורת שורה של מאמצים בלתי-יגנאלים מצדם של אנשי הספרות ושל

לכואורה נגד מעבר כוהה. מה שחשוב עוד יותר, היא גם מסכירה מדווקע עבר המרכז לארכ' ישראל, אף על פי שאנשי העט באירופה סירבו בכלל מחדיר להכיר בעבדת חורבן המרכזים שם והעדיפו לדבוק בדמיות של המרכזים הספרותיים כפורהיים וכבעלי פוטנציאלי גובה שעדיין לא בא לידי מימוש.

אם כי לאנשי התקופה היה יחס אמביווונלנטי אל הדמיון הפורח של המרכזים,³ הרי פעלותם הדינאמית מעידה על כך, שבמישור המעשים הם האמינו שהלה מהפכה בספרות העברית באירופה. לא בגין המקום לתאר את אופייתה של המהפכה ההו, אך ברצוני להעלות כמה מאפיינים של פעלות המרכזים הספרותיים באירופה, שהיו אחראים לדמיוי הפורח של המרכזים, אך לא פחות מזה – לחורבנם.

לאחר שבמשך המאה ה-19 נוד המרכז הספרותי ממערב אירופה (ברלין), דרך גאליציה, למרכז אירופה, אל המרכז הפוזוליו-זהליגני, ואחר-כך אל וארשא ואודיסה, וקיים במשך שנים אלה היה רופף, בלתי ודאי ותרס אוחיה של ממש במציאות, הchallenge הפעילות של חיי הספרות העברית באירופה ללכוש אופי של מרכז ספרותי ממוץ, שבא לידי ביטוי בעיקר בשלוש אספ�텸ים: פעילות כתבי-העת והוציאות הספרים, התරחבותו של ציבור הספרדים, והחשוב והמכירע מכל – הגידול העצום בהיקפו של קהלה הקוראים למדדים שלא נודעו קודם לכן. כל אלה היו מבון קרוכים זה כזה, וכולם כאחד נשענו על ההנחה, שנינתן לקיים באירופה חי תרבויות מליאם, הנחה שנדרשה בשעתו, כי

ניתן לה בסיס למציאות בעבודות הבאות:

העיתונות העברית שנינה את פניה. נספח ליסודות של עיתונים חדשים (כגון היום) יצא לאור כתבי-עת ספרותיים-פלמחזה כמו האסיף והזמן, וכן נספח לראשונה כתבי-עת בעלי אוריינטציה ספרותית מובהקת, שהבולט בהם היה מבון השילוח. הפעילות הפרידית עברה אפוא תהליך של דיפרנציאציה והעמידה בהדרגה פרידיקה מודרנית.

התהום השני שבו חל שינוי דראסטי בעל אופי דומה היה החום המז'לוות. תוך זמן קצר הפקה המז'לוות העברית מפעילות של הדפסת ספרים בעלמא למ'לוות מודרנית במילוא מבון המלה (ראה על כך למשל בוכרונווי של אהרןפריז [2], 17–21). בעוד שקדום לכך לא הייתה הבחנה בין מרכיבי הממסד המז'לי, והמודפס שימש גם כמ'ל'ל (לעתים קרובות היה זה הספר עצמו), השתנה מיבנה

על יחס האמביווונלנטי של הספררים אל הדמיון הפורח של המרכזים הספרותיים באירופה ראה במאמרו של דן מירון [7], המתאר את צמיחת המרכז הספרותי באירופה וڌיכתו באופן שנתיים. אולם מירון רואה את השנים הראשונות של המאה העשרים, שבמהן נעשנו נסיבות ריבbis לשקס את המרכז, כשנים של פריחה חדשה, מתעלם מכך, שתומנת הירידה, בהיקפו של קהלה הקוראים (פרט לכך מקרים יוצאי דופן) כלל לא השנתנה, וחוסר ההתחמה בין היומות המריליות ו齊יבור הנמענים של汗ן החל גידול.

⁴ בנושא זה אני עוסקת בחיבור הנמצא בהכנה.

מוסדות ספרותיים ממוסדים (כגון כתבי-עת ובתי הוצאה לאור), ומهمעת את הטקסטים האלה להקל קוראים ממשי (או ממשיב-בדרך, ככלומר פוטנציאלי), המהווה את בסיס התמיימה בספרות (באופן מסתורי או אידיאולוגי).

תוך הבנה זו של המושג "מרכז ספרותי" ניתן להניח, כי מה שקובע את יכולתה של טריטוריה מסוימת לנכתבים בה טקסטים ספרותיים לעולן כמרקזו ספרותי אינה עובדת קיומו של מרכז זה או אחר מתוך המוסדות הספרותיים שהוויזרו לעיל (קבוצת ספררים או מילול שישי לה בסיס מצטנאי מוצק), אלא הסטרוקטורה של המיסדים כאן את האופן שבו הביא המבנה של המיסדים הספרותיים במרקזים של הספרות העברית באירופה לדיעכם של אוטם מרכזים, ואת ההבדלים בין המרכז הארץ ישראלי לבין המרכזים באירופה – שונים יסודיים בסטרוקטורה, שאפשר את בנייתו של המרכז של הספרות העברית בארץ ישראל ומנע את אפשרות קיומו באירופה.

לפנינו שאותר (בקווים כלליים ובאופן עקרוני בלבד) את השוני בין המרכזים הספרותיים, ברצוני להציג, שאני דוחה מכיל-יכול את התפיסה הרואה בשואה את הגורם שהביא לנפילת המרכזים הספרותיים באירופה. יתכן שהשואה מתחה את השרידים האחרוןים של מרכז הספרות הדודניים שם, אולם בשנות השלישיות המאוחרות כבר נמצא המרכז הדומיננטי של התרבות העברית בארץ ישראל, והאגוניה שלו היה כתלי מעווערת. בכך אמן, שמצוות הכללי של המרכז הארץ ישראלי היה רעוע והוא נזק עדין לתמיכתה של יהדות אירופה ואמריקה (כמו כל החברה היישובית), אולם בשנות השלישיות היה זה מרכז פועל ותוסס, שבנה ופיתח מז'ו תחילת המאה מערכת תרבותית דינامية, מלאה ומרובצת.

הסיבות להיפיכתו של המרכז הארץ ישראלי למרכז ההגמוני של התרבות העברית היה, כמובן, מגוונות ומוסככות; אך דומה כי בראש ובראשונה היו לכך שתי סיבות: (1) המוטיבציות והלגייטימיזציות להקמתו של מרכז ספרותי בארץ ישראל היו שונות מלה שהאירופי; (2) בארץ ישראל הייתה האפשרות לקיים חי תרבות מלאים ומרובדים, שהיא להם קהלה קוראים "ילידי" אוטנטני,⁵ אפשרות "שבעית" שהישוב היהודי לא רק כלכל אותה, אלא גם Tabu אותה. באירופה, לעומת זאת, הנסיבות לקיים חי תרבות כלשהי נתגלו כמלאכתיים בגל אופיו השונה של ציבור הקוראים העברי שם.

העדפת חי תרבות אוטנטיים ו"טבעיים" על-פני תרבות "מלאכוטית" היא זו שעשויה אפוא להסביר את המעבר של המרכז התרבותי מארופה לארץ ישראל, אף על פי שהתנאים הכלכליים, החברתיים והאינטלקטואליים היו

² על הניסיון המורכב ומלא הסתירות לבנות בארץ ישראל תרבויות עברית יידית, ועל האופן שבו חבורת התרבות הניסיון הווה בתחוםים שונים של התרבות והתרבות החומרית, ראה אצל אברזוזר [1ב].

וכתבי-העת הספרותיים אכן הוקמו לפי דוגמים אירופיים מסוימים, כשהשאיפה המזוהרת היהת לבנות חי תרבות "לאומיות העולם המתקונות". נסף לכך רוחת קיימת באירופה תשתיית טכנית מוכנה: מראש בדמותם של בתיה-הדים העבריים (על מספרם העצום של בתיה-הדים העבריים בארץ ראה פרידברג [9]). לעומת זאת, שני הגורמים האלה – הדוגמים של המוסדות התרבותיים והתשתיית הטכנית – לא היו קיימים בארץ ישראל כלל.

אולם עד מהרה התברר, כי אף המשם שהניע את גלגול הספרות העברית והביא לתונפה העצומה הילך ואאל, ולתקות הרבות שתלו בקהל הקוראים לא היה בסיס. התברר כי לספרות העברית בארץ לא הייתה היטה לגיטימציה של ממש וגם לא קהן קוראים להישען עליון. בלשונו של ברגר, הספרות העברית הייתה "כאלין נמר זה, שענפיו פעם מרובים ופעם מועטים, אבל שרשיו – תמיד מועטים" (ברגר [6], ב, 254).

מה קרה לשורשים של הספרות העברית בארץ? אלה הלכו והתמעטו, וקהל הקוראים חזר והפרק מקהל של אלפיים לפחות בודדות; אלא שעה, בניגוד למצב במחצית המאה הי'נ', היה עליו לפrens פועלות ספרותית עצומה. השילוח – כתבי-העת היוקרתי ביותר – נסגר לשנתים בغال ירידת מספר החותמים ל-700 בלבד, בעוד שהוא נזקק ל-2000 חותמים כדי לכטוט את הזוצאיו (על פרשת השילוח וקשייו הכלכליים המתמידים ראה באיגרות אחד העם [3], במיוחד א, 111–112; א, 1112; ג, 205). הדור, שעצם הזוצאו כשבועון ספרותי מעידה על הדימוי העצמי הגבוה של אנשי התקופה, נגמר ב-1902, שנה לאחר תחילת הזוצאו לאור, משומש שלא היה מסוגל לגייס את 1000 החותמים החדשניים לקומו, והניסיונו המחדש של פרישמן להוציאו לאור באופן פרטני ב-1904 הסתיים בטעון כלכלי עצום לפרישמן.

הירידה הדראמטית בהיקפו של קהן הקוראים, שהביאה בסיכומו של דבר לשיתוק בפעילות המרכזים בארץ, נבעה בראש ובראשונה מכך, שהיקפו האಗול של קהן הקוראים היה במידה רבה פרי של אשליה אופשית. אחד העם מיהר לעמוד על טיבם של אשליה זו, וכבר בשנת 1897 קבע, כי אין יסוד לדיבורים על תחיית הספרות: "[...] אלה הם היסודות שלעילם יתקיים הירחון היהודי בשפה עברית [הכוונה להשילוח] – והטיפשים מרעים עולם בתחום העם, השפה והספרות" (אחד העם [3], א, 147).

ואכן, לספרות העברית בארץ ראה לא היו יסודות. בוניגת למצב בארץ ישראל, שבה הילך והתחווה קהן קוראים אוטנטני שנמצא בצמיחה מתמדת, היה הרוכבו של קהן הקוראים באירופה שונה. האשליה נבעה מכך, שההרכבת הוזרו לזהות בכל קורא עברית קורא פוטנציאלי של ספרות עברית קאנונית. לכן גם לא הובן נכון הגידול שהיינו של המרכז הספרותים המודפסים על בסיס לאומי. אולם לא פחות מזה נעשה בחילקה על בסיס לאומי. שבטרטדוריות שהן ישבו היהודים פעלו כבר מוסדות תרבותיים, שייכלו לשמש כדוגמים מוכנים מראש וניתנים לחיקוי. הוצאות הספרים

הפעילות המולית והליך הוצאה ספר לאור הפכו להליכים מודרניים. נוצרה, מיציאות חדשה של יחסים בין מ"ר' לסופר, ולראשונה מודר שכר הספרים והתאפשר קיומו של הספר העברי בספר מקצוע, או מקצוע-ילמתיצה (ראה עלvrן פרען [11], 13–14; בן קהלה [5], 34; אחד העם [3], ג, 90).

בוראשה הילכו ונסדו בו אחר זו הוצאות ספרים חדשות. בשנת תרנ"א ייסד בן אביגדור את התאחדות המוליטים בשם "מרכו", וו הקימה בתרנ"ג את הוצאה "אחיםפרא". כמו כן היה בן אביגדור שותף להקמת הוצאה "חיאסקה", ולאחר שהסתכסך אתה הקים את "חושיה", שבdomה להוצאות ספרים ברוטה הוצאה לאור 300 ספרים במוגרת "ביבליותיקה עברית" ובביבליותיקה גודלה".

כמו כן נסדו בוראשה הוצאות ספרים קטנות יותר. אולם השינוי הדראמטי ביחס, שעד מזיה רבה מאחריו המהפכה המולית ויצר בסופרים את התחששה שהגיעו ימות המשיח של קהן הקוראים. מקהל של מאות העזומים בהיקפו של קהן הקוראים. מקהל, פשותו כבודה, שהסoper או המול היה נאלץ לבקש, לדוגמה, ממשעו, אם קהן הקוראים לאילפים אחדים (קר, לדוגמה, בשנת 1884 נמדד האסיף לעשרה אלפיות וחותמים, והאסיף השני זכה לשנים-עשר אלף חותמים; ראה סוקולוב [8], 29).

שינויו זה בא לידי ביטוי גם בהצלחה המכירת רומנים. בעוד שקדום לכון גידף מאפו את גורלו של הספר העברי, כבר ב-1857 הוא העיד על עצמו שמכר את אהבת ציוו ב-1200 עותקים. הספר המשיך להימכר בהצלחה ויצא לאור במהלך רבעות (בין 1870 ו-1900 הופיעו לא פחות מחמש מהדורות רבעות, ראה עלvrן מירון [7]), במיוחד השני-עשר ל-245, וכן את תיאור צמיחתו של קהן הקוראים, מירון [7].

הגידול חסר-התקדים בהיקפו של קהן הקוראים היה השם לגלגלי הספרות העברית. בפעם הראשונה ביחסותויה המודרניות של הספרות העברית נוצרה התחששה, שיש הדר לירק במעט, אלא בתנאים כמעט נורמליים, קהן היכל לה קהן גמנים מוגדר ומוסים, קהן היכל טקסטים מקוראים וגם לתרגם טקסטים לוועיזים, קהן היכל להבטיח את קיומה של הספרות העברית ואת קיומם של המוסדות הספרותיים הנחוצים לפחות מרכז ספרותי. צמיחתו של קהן הקוראים ממאות בודדות לאלפים רבים, שניתה כליל את התודעה התרבותית ויצרה את האמונה, שקהל זה הוא רק ראשית הזרק, ואחריו יבואו הרכבות, ואולי אף יותר מכך.

לפריחתו של המרכז הספרותי באוטן שנים סייע ללא ספק הסתטוטים הגבוה של הספרות, והערכה שההזהות אינה נועשתה בחילקה על בסיס לאומי. אולם לא פחות מזה סייעה לפעילות המוצצת העובדה, שבטרטדוריות שהן ישבו היהודים פעלו כבר מוסדות תרבותיים, שייכלו לשמש כדוגמים מוכנים מראש וניתנים לחיקוי. הוצאות הספרים

הכמota הגדולה של הרומנים, שיצאו לאור בין 1850–1890, והמהדורות הרבות שהקלם זכו להן, מעידות על הצלחתם בקרב קהל הקוראים ועל היקפו הגדול של קהל זה. אולם מכיוון שלספרות הלא-אַקָּאנְגָּנִית לא ניתנה לגיטימציה בעברית, ובמבחן התודעה הספרותית היא לא נחשכה בספרות כלל, אלא כחומר-ספרות (ראה לוטמאן [16]), לא קושרה הצמיחה בהיקפו של קהל הקוראים עם הצלחה ברומנים הפופולריים האלה. הגיחול בהיקפו של קהל הקוראים וזהו מבחן התודעה התרבותית או רוק עם עצם התופעה, צציבור חדש וגדול של קוראים קורא בעברית. וכך גם נבעה הטיעות האופטית, שראתה, כאמור, בכל קורא בעברית קורא פוטנציאלי של ספרות העברית הקאנונית. לטעות זו תרמה גם הסטטואיות שאיפינה את הרוכבו של קהל הקוראים, ואשר מילאה תפקיד חשוב בירידה במספר הקוראים.

ההילך חילופי נורמות בספרות קשור תמיד בשינויו בהרכבו של קהל הקוראים. נורמות ספרותיות חדשות החזרות למרכז המערכת אין פונת לקהל הקדום וה"ישן", אלא בדריכל לקהל חדש וצעיר יותר. וזה תהליך המאפיין כל מערכת ספרותית דינאמית בטוחה מסויים של שנים (אם כי טווה השנים עשויו לשנתנות מתקופת לתקופה). אולם בספרות העברית באירועה איפינה הדינמיות את חילופי המשמרות של הספררים בלבד (מההשללה לחיבת ציון ולהחיה), בעוד שקהל הקוראים נשאר סטטי, בעיקר בגלל המגע של הדור העזיר עם ספריות אירופה ובגלל נטישת העברית לטובת היידיש, שנעשתה גם מטעמים אידיאולוגיים. כתוצאה לכך כמעט לא נמצא קהל בספרות התחדיה: הקהל הגדול שמנו נהנה האסף היה הקהל של ספרות ההשכלה, שנורמות הכתיבה החדשות של דור התחייה לא התאימו לטעמו, וככל הנראה הוא גם הקהל, שהמשיך לפrens את המהדורות השונות של הרומנים, שיצאו לאור שוכן ושוב גם בתחום המאה ה-20. לצייר הספררים, שהלו תקוות רבות בגידול בקהל הקוראים, היה העדרו של הקהל בגדר הפתעה מריה וטטרת לחי לכל היותר המורדיות שלהם.

חומר התאמתה בין התהילכים שעברו על המיסדים של המערכת הספרותית והגידול העצום שהל כהם לעומת התהילכים שאיפינו את הקהל הקוראים ואשר פעלו בשני ציריים מנוגדים לחולוֹן, יצרו לאט-אט אל הסופרים את התחששה, שהשמה על הגידול בקהל הקוראים הייתה מוקדמת וכי הגידול הזה אינו אלא אשלה בלבד. אחד העם

התשעים בכמה מהדורות. ספריו של ל. פיליפסון עובדו בעברית החל משנות השישים: מרים החשמונאית (1863), נורא שולמית (1855), ולאחר האצתה הstory פאריז (1857) הוציאו לאור עיבודים של מלחמות היהודים (1863–1861) וקדמוניות היהודים (1864). גם ספריהם של מאיר להמן, ל. פיליפסון והרמן רקנדורף, שנשווא אופי זומה, זכו להצלחה רבה ולעיבודים רבים. רוכם כוכלים עוכדו לפי מודל ספרות האכבירים, תוך הפעלת רקע יהדי וגיבורים יהודים. ספרו של מאיר להמן בוטנאי יצא לאור בשלוש מהדורות בין 1870 ו-1881, וספריו ד' ושם או סוכן המלך יצאו לאור בשנות

להאמשן. ואולם האמת הייתה, שלגביו חלק ניכר מקוראי העברית, אותו חלק שהיה חסר מזטיבציה לאומית, שימושה הקרהה בעברית אך ורק לצורך מעבר לעולם החילוני ובאמצעי להכרת העולם הלאדתי. הדור השני לקוראים אלה, שהתancode כבר במסלול למידים שונה, שוכן לא נזקק לספרות עברית כספרות מתוויה בין לבין העולם החילוני, והוא מסוגל לקרוא את ספריות אירופה, ולפחות את חילוק, במקורו, כך שהספרות העברית איבדה לגביו את הפונקציה המתוויה שלה. בתחרות עם ספריות אירופה איבדה אפוא הספרות העברית חלק ניכר מקהל הקוראים גדול, אותו קהל שהיה, לדוגמה, להאסיף. לחרות בספריות אירופה נספה גם התחרות בספרות יידיש, שחלק מקהל הקוראים העדיף אותה בסוף המאה ה-19 ותחילה המאה ה-20, מיסיבות של נוחיות וגם מסיבות אידיאולוגיות. את העדפת היידיש חיזקה לא רק האופוינציה האידיאולוגית בין היידיש לעברית, אלא גם העובדה, שיידיש יכול לספק כמעט את כל צרכיו של הקורא, ממש שהלכה והתרבות בכיוון של מילוי המערכת האקאנונית שלה (ראה שמרוק [14]). אין ספק שלספרות יידיש היה בסוף המאה ה-19 קהל קוראים הרבה יותר גדול מאשר לעברית, ובמידה מסוימת היא פירנסה את הספרות העברית. חברת "אחים אסף", למשל, החליטה להוציא לאור עיתון בידיש בשם דער יוד, שרוחו היי אמוראים למן את הוצאתה השילוח. על עליונותה של ספרות יידיש בתחום בין שני הספריות תעוז העובדה, שמשתי החרורות שהוציאו אנשי "אחים אסף" לכבוד הקונגרס הציוני, נכרה החוברת העברית ב-3,000 עותקים (אך על פי שנקתבה על ידי הרצל עצמו), ואילו החוברת ביידיש, שנכתבה על ידי שלום עליכם, נמכרה פי תשעה, ב-27,000 עותקים (!) (ראה אחד העם [3], ב. 254).

לגביו חלק אחר של קוראי העברית, אותו חלק שנשאר נאמן לקריאה בעברית, היה הגידול בהיקף של קהל הקוראים טעות אופטית ממש טעםם לפחות. חלק ניכר מקהל צרך את הספרות העברית כפי שקדם לכך צרך את ספרות היידיש, והמעבר מלשון ללשון לא שינה את הפונקציה שלילאה לגביו הקרהה בספרות. הספרים שזכו לפופולריות רבה בקרב הקוראים היו בעיקר רומנים מקוריים או מעובדים, רומנים לספרות הלא-אַקָּאנְגָּנִית, ולפחות לא-אַקָּאנְגָּנִים למחזה. רומנים כמו אהבת ציון או מסטרוי פארוץ הם אלה שזכו להפוצה רבה.³

³ מסתורי פארוץ לא היה הרומאן היחיד ששולם עיבד בעברית. קודם לכן הוציאו לאור עיבודים של הילכות כדם (1854), שולמית (1855), ולאחר האצתה הstory פאריז (1857) הוציאו לאור עיבודים של מלחמות היהודים (1863–1861) וקדמוניות היהודים (1864). גם ספריהם של מאיר להמן, ל. פיליפסון והרמן רקנדורף, שנשווא אופי זומה, זכו להצלחה רבה ולעיבודים רבים. רוכם כוכלים עוכדו לפי מודל ספרות האכבירים, תוך הפעלת רקע יהדי וגיבורים יהודים. ספרו של מאיר להמן בוטנאי יצא לאור בשלוש מהדורות בין 1870 ו-1881, וספריו ד' ושם או סוכן המלך יצאו לאור בשנות

לטסמן המבחן בין המרכזים באירופה למרכזו בארץ ישראל. האידיאולוגיה של תרבויות עבריות מלאה יכולת להשען בארץ ישראל על קהיל קוראים, שבשבילו הייתה השפה העברית, לראשונה מסיבות אידיאולוגיות ולאחר מכן גם בפרקטיות של הימים, גם שפת התרבות וגם שפת הדיבור. קהיל זה, שיחס מעמד חשוב לתרבויות בכלל, ולספרות העברית בפרט, יצר לראשונה בהיסטוריה של הספרות העברית המודרנית סיכוי לבנות חי תרבויות אוטנטיות, לעומת קהיל קוראי העברית באירופה, שהיא, כאמור, שונה כמעט לחלוטין.

אולם מוסקנה זו לא הוסקה מייד, והיא הפכה מובנת מלאיה רק מפרשპקטיביה היסטורית. באותו זמן דומה היה שההפק הוא הנכון. למרות דעתכת המרכזים באודיסאה ובוואשה, נעשו סינויות שונות, תוך השקעת משאבים עצומים, לבנות בתחלת המאה העשרים מרכזים ספרותיים במוסקבה (דביר ושתיבול), בגרמניה (דביר, אמנות ושוקן) בלונדון (המעורר) ובארצות הברית (מקלט, הדואר, בזרן), אולם כל הנזינות הלאה נידונו כיישלו.

רק אז, רק לאחר שנכשל הניסיון להקים בכל מחיר מרכז של ספרות עברית באירופה וככלב שלא יהיה בארץ ישראל, התברר כי ארץ ישראל יכולה להציג משהו שלא היה קיים בשום מקום אחר. חלק מן הספרים הבינו ואת עוד בשלב מוקדם, בשנות העשרה המוקדמות (למשל ברגנו ורדולד-ר' בניימן; וראת בטבת עליית סופרים לארץ ישראל אצל שביט [13]). חלק אחר הבינו ואת רק עשר או עשרים שנים לאחר מכן, בכל מקרה, בשנות העשורים החלו סופרים ואנשי עט לעלות באופן מאסיבי לארץ ישראל, וכשהם עלו עד שכיעודם הלא-ציוני שתחזקיהם בפברואר 1924 טען בorsch אדרל, כי העליה המאסיבית של אנשי העט המכובדה על אדמת הארץ (ר' קוופמן [12], 55). התברר מכך על אדמת הארץ (ראא אבן-זוהר [1] ו[15]). באופן כוה אנשי העט והספרדים לא נרתעו ככל הנראה מדבריו של אדרל, אם כי הירבו להתلون על האפיות האינטלקטואלית בארץ, היוצרת ביצה שכולם בה מכירים את כולן. עם כוام החלו ליטול חלק בייסודות ובפיתוחם של המוסדות הספרותיים: בת הועזה לאדר, כתביות, איגוד מקצועני של ספרדים וכור' (על תהליך ההסתמסות ראה בפירות אצל שביט [13]). יתרה מזאת: בארץ ישראל היושותם לא רק לבנייתו של מרכז ספרותי, כפי שהיה באירופה, אלא לבנייתם של חי תרבויות מלאים ומורכבים, שהיו מורכבים, שלא כמו באירופה, מספרות קאנוניות ולא-קאנוניות, מוסיקה, תיאטרון, ציור, אמנות שימושית ועוד.

קיים של חי התרבות האלה התאפשר לא רק מושם שהתרבות נהנתה בארץ ישראל, כמו באירופה, ממעמד גבוה ווקרתי, אלא בעיקר בזכות שהתקבשה על קהיל קוראים וצרכנים, שהלך וגדל בהתמדה והיה דינامي ובעל מוטיבציה ותחושת שותפות ביצירת התרבות. אמן מספר קוני הספר בארץ ישראל עלתה בkowski על אלף בשנות העשרה, ולא עלה על 3000 במשמעות העשרים, אך יחסית לאוכלוסייה היה המספר גבוה מאוד – כ-10% ממנו. המספר הגבוה של הקוראים וקוני הספר נבע מכך,

היטיב לנסה את מקורה של האשליה בקובע: "השלח" הוא כנראה 'ליקסוס', לקהל קוראים ודי להם בספרות של 'המלחץ' שהוא אינו מביא לידי יאוש [...] (אחד העם [3], א, 111–112). דוד פרישמן היה חביב עד יותר בדבריו. לאחר שנאלץ לסגור את הדור, קבע כי אין כל בסיס בספרות העברית באירופה:

יום יום דברתי אליכם ואמרתי, כי אין לנו עם אם אין לנו ספרות ואין לנו תנועה ואין לנו תחיה ואין לנו דבר, ואתם לא אכיתם האמין; יום יום דברתי אליכם ואמרתי, כי אין לנו ספרות ואין לנו רק פרוזות דיקות וכי אין לנו קוני ספרים ואין לנו כל ובci יש לנו רק דבר מלאכתי [...] (פרישמן [10], 82).

מה מה נבעה התהוושה, שהיו שותפים לה גם אחד העם וגם פרישמן (ולא ציוני), כי קיומה של הספרות העברית באירופה הוא מלאכותי ולכן גם חסר תקווה? דומה כי הכרה זו במצבה המלאכותי של הספרות העברית, שמאוחר יותר הפכה אצל אנשי הספרות להכרה מנוסחת ומודעת ומחפה להקמתו של המרכז הספרותי בארץ ישראל, נבעה בראש ובראשונה ממצבה "הלא טבעי" של התרבות העברית באירופה, שניתן לתאזרו כמצב של תרבות רבלשונית ולא רק של דילגוטה לשונית (למנוחה אלה ראה אבן-זוהר [1]). את מצב הרבל-לשונית עודדה לפחות ספק העובدة, שהmericanת התרבותית לא הייתה מוכנה להעניק לגיטימציה להתרבויות המערכתי, התרבות המאפיינת כל מרכיב של תרבויות "טבעית". חוסר הלגיטימציה הוה התאפשר במידה רבה מפני שהמערכת התרבותית לא ויתרה דהיפקטו על הפונקציה של ההתרבויות. ואולם במקומות שהפונקציה הזאת תחולала על ידי העברית, היא התמלה על ידי ספריות אירופאיות וספרות יידיש (ראא אבן-זוהר [1] ו[15]). באופן כוה חייבה העברית את ציבור הקוראים שלה לקרוא ולצדך את הספריות והתרבויות הזרות ונעם הרגילה אותם לכך, באופן כוה שהמעבר אליהם היה טבעי גם כשהיה מדובר בתפקידים של אבירים של המערכת שהיו קיימים בעברית. באופן כוה שהפונקציה הייתה מוצבע מלא יותר, אחד מאביריה (במידה שהיו קיימים) נאלץ להתרחורת באיבר מקביל של התרבות הלאומית, שבקירבה נוצרה התרבות העברית. איבר זה היה מעצב טבעו מלא יותר, מרובד יותר, ובכלל יחס-גומלין עם אבירים אחרים, "טבעיים", שבחלוקם לא היו קיימים כלל בתרבויות העברית, דוקא בגלל הסטטוס שהוענק לה.

לחמי התרבות העברית באירופה לא היה אפוא כל סיכוי להפוך למערכת תרבותית מלאה, מרובדת ו"טבעית", והמزيدנו למעשה למצב של רבל-לשוניתות תרבותית נצחית. בארץ ישראל, לעומת זאת, היה למרכזו פוטנציאל לבנות מערכת עברית מלאה. לא רק בשל האידיאולוגיה של תרבויות עברית מלאה, שאיפינה את בני המרכז התרבותי בישוב, אלא גם מפני שהאופציה של תרבויות מלאה ו"טבעית" לא הייתה קיימת. האופציה בין תרבויות מלאה ו"טבעית" לתרבות חסраה ומלאכותית היא שהפכה בסופו של דבר

בקשה לסייע חומריו ולחומר ספרותי, יכול היה המרכז בארץ ישראל לספק בשנות העשרים את כל צרכיו התרבותיים בעצמו, אף למעלה מזואת – לספק את הצרכים של התרבות העברית גם מחוץ לגבולותיה של ארץ ישראל. בכך הגיעו לסיומו תהליכי מעבר המרכזים לארץ ישראל, והמרכז הארץ ישראלי הפך כאמור למרכז ההגמוני של התרבות העברית בעולם כולו.

- מראוי מוקם
1. אבן-זוהר, איתמר. "לבירור מהותה ותפקודה של לשון הספרות היהודית בדיגלוסיה". *הספרות*, ב, מס' 2 (ינואר 1970), 302–286.
  2. —. "הספרות העברית הישראלית: מודל היסטורי". *הספרות*, ד, מס' 3 (יולי 1973), 440–427.
  3. —. "הצמיחה וההתגבשות של תרבויות עברית מקומית וילידית בארץ ישראל, 1882–1948". *תדריך*, מס' 16 (מחוז תש"ט), 193–165.
  4. אהרןפרדי, מרכז. בין מזרחה למערב. עם עוזד, תש"ג.
  5. אחד העם (אשר גינצברג). אינגרואת אחד העם, כרכים 1–4.
  6. ברגר, יוסף חיים. נל כתבי (בשלושה כרכים). הקיבור המאוחד, תל אביב, תשכ"ז.
  7. מירון, דן. "לולעק המבוכה בספרות העברית בראשית המאה העשרים". בתוך ספר הובל לשמעון הלקין. רואנו מס', ירושלים, 1975, 419–487.
  8. —. בין חזון לאמת. מוסד ביאליק, ירושלים, 1979.
  9. פרידברג, חיים דב. ויליאמות הדפוס העברי בפולניה, יצא לאור על תל אביב, תשכ"ה, 35–20.
  10. פרידברג, דב. "הדור". בתוך כל כתבי, ד. מרכו, ורשה, תשע"ד, 90–76.
  11. פרענץ, ע. "בן אביגדור לספרות העברית מה פועל?" בתוך בן אביגדור [4], 21–12.
  12. קאפמן, מנחם. "לואי מרשל וחימס וזמן והקמת הסוכנות היהודית המורחבת". בתוך פרקי מחקר בתחום היזמות, עורכים באואר, יהודה, דריים, משה וקולת, ישראל, תשל"ג, 95–55.
  13. שביט, זהר. החזון הספרותיים בארץ ישראל, 1910–1933. מכון פרוטר לפואטיקה וסמיוטיקה, אוניברסיטת תל אביב, בשיתוף עם הקיבוץ המאוחד, תל אביב, 1982. [nocn]: עליית אסכולה בשירה: עלית המודרניזם בשירה העברית בארץ ישראל סביב קבוצת 'כתובות'. דיסרטציה. אוניברסיטת תל אביב, 1978.]
  14. שmock, חנן. ספרות יידי – פרקים לתולדותיה. מכון פרוטר לפואטיקה וסמיוטיקה, אוניברסיטת תל אביב, 1978.
  15. Even-Zohar, Itamar. *Papers in Historical Poetics*. The Porter Institute for Poetics and Semiotics, Tel-Aviv University, 1979.
  16. Lotman, Ju. M. "The Dynamic Model of a Semiotic System". *Semiotica*, 21, No. 3–4 (1977), 80–97.

שהסופרים והקוראים ראו את ארץ ישראל פמקה של הספרות העברית, אך לא פחו מזה מכך שהאמינו, שהחי תרבויות מלאים הם תנאי הכרחי לייצרה של חברה לאומית בארץ ישראל, ובאותה תקופה נתפסה התרבות כאין-דיכוי לעצם הקיום של היישוב היהודי בארץ.

המעמד המיחוץ הזה שוקנה לתרבות העברית מסביב בהרבה יזומות ובתוכניות כספיים, שאיפינו את הפעולות הספרותית באוטה תקופה (ראה לדוגמה את מכתבים של אשר ברש, גנזים 71/8578, ור' בנימין, גנזים, 5/27460). נכון אמרנו, חלק גדול מן התוכניות נכשל או לא הגיעו כלל לידי מימוש. הרוי בארץ ישראל היו אלה דוחות לגיסת המרכז, הרוי בארץ ישראל היו אלה דוחות הנסיניות שהצבעו על התחולות של בניית המוסדות

הספרותיים במרקם מוסדות שנבנו כולם כאחד מן היסודות. הנתונים על הפעולות הספרותית בארץ ישראל מצבאים בכירור על עוקמה של עלייה וצמיחה, בניגוד לעקומה ירידיה, שאיפינה כאמור את המרכזים באירופה. ב-1926 דווח על קיומן של 23 הוצאות ספרים בארץ ישראל. ב-1928 יצא לאור בארץ ישראל 321 ספרים, בעודם הופיעו 6 ספרים עכרים בלבד, והוא הדין בגרמניה. נוסף לכך, ובניגוד למצב שדר באירופה החל מסוף המאה ה-19, היה קהן גדול יהישת לספרות הקאנונית בפרט ולספרים בכלל. כך, לדוגמה, נມכו ב-1926 במסך

כל חדש לאוכלוסייה בת 160,000 יהודים 12,000 ספרים. נכון שחל מן ההתבססות הכלכלית של הפעולות הספרותית נשען על יצוא ספרים בעברית לאירופה ולארצות הברית,อลום גם בתחום ביצור הקוראים באירופה ובאמריקה ניכרת מגמה של ירידיה. בתחום כתובים, שנמכו בשנה הראשונה לקיומו (1926) במספר שווה של עותקים בארץ ישראל ובארצות הברית ואירופה 1,500 (nocn) יהודים, הייה תופעה יוצאת דופן למדי. הנתונים על תפוצת עותקים, היה תופעה יוצאת דופן למדי. הנתונים על תפוצת כתבי עותקים ובמספרים בארץ ישראל ובארצות הברית, שבדרך כלל הם נמכו מאות יהודיות בלבד, ומבחןיה זו היי אירופה וארצות הברית ניכרת מגמה של ירידיה. כך, לדוגמה, מכרך א של כתבי ביאליק נמכו בארץ ישראל בשנת 1926 ליותר מ-1,000 עותקים, ואילו בארצות הברית ובאירופה – 170 עותקים בלבד. ספרים אחרים, של ספרים בעלי סטאטוס גבוה פחות, נמכו כמוכן בפחות עותקים (ניתו ופירוט של מכירות ספרים ראה אצל שביט [13], 217–214). בכל מקרה, תפוצתם של הספרים שיצאו לאור בארץ ישראל ונמכו גם בארה ובריטניה ובלגיה מלמדות לא על התמייח-ככוביל של המרכזים האלה בארץ ישראל, אלא בעיקר על המעדן הגמוני שהמרכז הארץ ישראלי כבש לו. בניגוד למצב בתחום המאה העשרים, השנתנו היחסים בין המרכזים הספרותיים, והמרכז הארץ ישראלי הפך חלק ממחצית שנות העשרים ממוקם תלוי ונתמך למרכו ההגמוני בהא הדיעה. בניגוד למצב בתחום המאה, כאשר הספרים פנו בתחינה למרכו האירופי ובארצות הברית